

**РЕВОЛЮЦІЯ В УГОРЩИНІ 1956 р. В КОНТЕКСТІ
ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ СРСР І ЮГОСЛАВІЄЮ
ТА ДОЛЯ ІМПЕ НОДЯ**

Передусім необхідно відзначити, що відносини між Югославією і Угорщиною в повоєнний період були досить напруженими. Угорський комуністичний лідер Матяш Ракоші був одним із тих, хто активно підтримував антигітловську кампанію Сталіна, що велася в СРСР з 1948 р., коли югославські комуністи і особисто Тіто відмовилися беззастережно підтримувати сталінську модель побудови соціалізму і висунули свою національну. Це викликало гнів і обурення вождя всіх народів, і він оголосив анафему відступникам¹.

Відносини між Тіто і Ракоші настільки загострилися, що своєю першою по смерті Сталіна офіційною поїздкою до столиці СРСР, коли відносини між КПРС і Союзом комуністів Югославії почали нормалізуватися, югославський лідер здійснив в обхід, через Румунію, а не через Угорщину, хоча територією останньої йшов прямий поїзд Белград-Москва. На переговорах у Москві угорське питання спеціально не обговорювалося. Тіто лише заявив, що в налагоджуванні добросусідських відносин з Угорщиною, а також Албанією і Болгарією існують певні труднощі. Одночасно лідер югославських комуністів висловив надію на покращення югославо-угорських взаємовідносин².

Угорське питання у відносинах між СРСР і Югославією стало предметом обговорення після того, як 9 липня 1956 р. із Будапешта у Москву надійшла шифротелеграма від радянського посла Ю.Андропова. В ній повідомлялося про те, що югославська преса, в тому числі і друкований орган СКЮ "Борба", а також впливова газета "Політика" друкують статті, а радіо "Нові Сад" передає матеріали про моральну підтримку угорської опозиції, це викликало занепокоєння в радянських керівних колах. Хрущов вирішив проінформувати югославського посла в СРСР Мінучовича про позицію Радянського Союзу щодо подій в Угорщині. Він просив посла передати Тіто, що радянське керівництво стурбоване подіями в Угорщині і готове на будь-який крок аби недопустити контрреволюційного перевороту в країні. Одночасно Хрущов запевняв югославське керівництво, що Президія ЦК КПРС буде і надалі всіляко підтримувати Ракоші, бо в даній ситуації не бачить альтернативи його курсу. Це, однак, не повинно привести до погіршення радянсько-

югославських відносин. Наприкінці зустрічі Хрущов інформував Мінучовича про наступний візит Мікояна до Будапешта і просив довести це до відома Тіто³.

Під час перебування в Будапешті Мікоян мав зустрічі з провідними політичними діячами, ветеранами партії і під час розмов він переконувався про серйозні недоліки в роботі ЦК партії і, особисто Ракоші, які і явилися однією з причин наростання внутріполітичної напруги в країні. Посланець Хрущова різко мінив своє ставлення до Ракоші і ставить питання про доцільність його перебування на посаді першого секретаря ЦК УПТ. 13 липня 1956 р. на засіданні політбюро ЦК партії Ракоші було звільнено з посади, його замінив простаклініст Ерне Геро, найближчий соратник Ракоші, друга людина в партійній ієрархії Угорщини. Це була занадто велика помилка як угорського, так і радянського керівництва, яка загострила кризову ситуацію в Угорщині і сприяла масовим виступам трудящих 23 жовтня 1956р.

В роботі політбюро ЦК УПТ брав участь і Мікоян. Скориставшись його присутністю, угорські комуністи висловили ряд зауважень щодо югославського ставлення до подій в Угорщині. Вони висунули пропозицію про посередництво СРСР в нормалізації угорсько-югославських відносин. Мікоян підтримав ініціативу учасників засідання політбюро, про що інформував ЦК КПРС листом від 16 липня 1956 р.

По завершенню своєї місії в Будапешті Мікоян, за попереднього домовленістю між урядами СРСР і Югославії 21 липня 1956 р., прибув до Белграда з офіційним візитом. Цього ж дня на острові Бріон, де знаходилася резиденція югославського президента, генерального секретаря СКЮ Йосипа Броз Тіто, відбулася зустріч, у ході якої Мікоян проінформував лідера югославських комуністів про політичну ситуацію в Угорщині, кадрові зміни у верхніх ешелонах партії, передав прохання керівництва Угорщини про обмеження ідеологічної кампанії, спрямованої на підтримку угорської опозиції. Тіто пообіцяв піти на зустріч угорцям. Але подальші події довели, що це була тільки обіцянка. Керівництво Югославії не перешкоджало і не обмежувало діяльність засобів масової інформації, представників посольства в Будапешті, які відкрито підтримували тих, хто виступав за повалення існуючого режиму в Угорщині⁴.

Ця тема стала предметом обговорення між Хрущовим і Тіто в ході їхніх офіційних зустрічей в Москві і Белграді, які відбулися в другій половині вересня і на початку жовтня 1956 р. На зворотньому шляху з Югославії Хрущов мав коротку зустріч

з Кадаром в Ужгороді. Під час візиту Тіто в СРСР радянська сторона організувала непередбачену робочою програмою зустріч між Тіто і лідером угорських комуністів Ерне Герє. Вона відбулася в Криму в кінці вересня - на початку жовтня 1956 р. Під час переговорів досягнуто домовленості про офіційний візит угорської делегації на чолі з Герє в Югославію. Він відбувся 15-22 жовтня, але уже ніякої ролі в нормалізації взаємовідносин між двома сусідніми країнами не відіграв, бо 23 жовтня в Угорщині розпочалася революція, яка докорінно змінила політичну ситуацію в країні⁵.

29 жовтня 1956 р. Тіто надсилав листа президії Угорської партії трудящих, в якому дає позитивну оцінку переминам, що відбулися в Угорщині за ініціативою нового уряду, сформованого 28 жовтня на чолі з Імре Нодєм. Одночасно Тіто висловив серйозну стурбованість активними діями "правих сил", котрі на думку югославського лідера, могли використати боротьбу за оновлення Угорщини в своїх корисливих цілях і, в кінцевому результаті, забезпечити вихід країни з соціалістичного табору. А це не влаштувало югославського лідера⁶.

Поштовхом до написання листа новому угорському керівництву послужило звернення ЦК КПРС і радянського уряду до Тіто. Був розрахунок, що авторитет і специфічний шлях соціалістичного будівництва в Югославії позитивно вплинуть на трудящі маси Угорщини, стабілізують ситуацію в країні і дадуть можливість мирним шляхом урегулювати угорську проблему. Але, на думку автора статті, вся ця затія була лише тактичним маневром, щоб ввести в оману угорське керівництво, світову громадськість напередодні виконання кодової операції "Вихрь", яка передбачала вторгнення радянських військ на територію Угорщини з метою придушення революції.

31 жовтня 1956 р. радянське посольство в Белграді одержало телеграму з дорученням Хрущова запропонувати Тіто таємну зустріч для обговорення політичної ситуації в Угорщині. В той же день радянське посольство інформувало Хрущова про згоду Тіто на зустріч у своїй резиденції на острові Бріон. 2 листопада 1956 р. в цілковитій таємниці неофіційна зустріч відбулася. В ній брали участь з радянської сторони - Перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов і заступник голови Ради Міністрів СРСР Георгій Маленков; з боку Югославії - Йосип Броз Тіто, секретар ЦК СКЮ, заступники Союзного виконавчого віча (уряду) Едвард Кардель і Александер Ранкович. Під час багатогодинних нічних, цілком конфіденційних переговорів

учасники зустрічі зійшлися на тому, що угорські події є загрозой існуванню комуністичного режиму.

Югославський лідер погодився з Хрущовим, що Імре Нодє розкотив дорогу контрреволюційним елементам і поставив під загрозу завоювання соціалізму, а тому він підтримав план збройного втручання СРСР в угорські події. Це було схвально зустрінуто Хрущовим і Маленковим. Югославська сторона на переговорах обіцяла нейтралізувати Імре Нодє, запросивши його до свого посольства в Будапешті, і, по можливості, переконати його подати у відставку заради уникнення кровопролиття. Одночасно Тіто застерігав делегацію СРСР про необхідність обмеження каральних дій радянських військ і продовження пошуків шляхів мирного вирішення внутріполітичної кризи в Угорщині. Глава югославської держави пропонував створити новий уряд на чолі з Яношем Кадаром, ввести до його складу авторитетних осіб, які не скомпрометували себе за часів режиму Ракоші, здатних стабілізувати ситуацію в Угорщині. Хрущов і Маленков погодилися з пропозиціями⁷.

4 листопада 1956 р. посол СРСР в Югославії Фірюбін повідомив своє Міністерство закордонних справ, що І.Нодє і 12 його однодумців перебувають в югославському посольстві (окрім них там опинилися 16 жінок і 17 дітей - І.К.). Керівництво СРСР пропонувало передати групу І.Нодє радянському військовому командуванню, мотивуючи це тим, що в угорського революційного робітничого селянського уряду відсутні органи держбезпеки. За вказівкою з Москви Фірюбін проінформував заступника голови уряду Югославії Е.Карделя про позицію кремльського керівництва⁸.

Радянська вимога поставила в скрутну ситуацію уряд Югославії. З одного боку, він не бажав ускладнювати відносини з СРСР, а з другого - побоювався реакції громадськості світу в разі видачі групи І.Нодє радянським властям. Тому 5 листопада 1956 р. із Белграда надходить телеграма Хрущову за підписом Тіто, Карделя і Ранковича з пропозицією відправити І.Нодє і його соратників до Югославії. В листі-відповіді від 6 листопада Хрущов категорично відхилив пропозицію югославського керівництва. Він посилався на бріонську домовленість і дав зрозуміти керівникам Югославії, що відправка Нодє в його країну може бути витлумачена громадськістю світу як прояв солідарності югославів з політикою Нодє і в кінцевому результаті негативно позначиться на радянсько-югославських відносинах⁹.

8 листопада Янош Кадар висловив Андронову свою думку щодо пропозиції югославського керівництва. Він вважав, що в ім'я збереження дружніх відносин з Югославією доцільно задовільнити прохання Тіто, але за умови офіційної заяви Нодя про його відставку з голови вже неіснуючого уряду і письмових зобов'язань про лояльність до уряду Кадара. Від імені ЦК КПРС Андронов інформувала Кадара про неможливість задоволення його пропозицій¹⁰.

8 листопада Тіто звернувся з новим посланням до Хрущова. Він за дорученням ЦК СКЮ намагався переконати радянського лідера, що Югославія не може собі дозволити видати групу Нодя радянській або угорській сторонам, бо це могло дескредитувати країну і засудити дії уряду світовою громадськістю. Тіто переконував Хрущова в необхідності спільних зусиль для вирішення справи Нодя і його прихильників. Одночасно Тіто дав директиву югославському послу в Угорщині Солдятичу зробити спробу домогтися від Нодя хоча б формальної заяви про відставку з посади прем'єр-міністра скинутого уряду. Але Нодь відмовився¹¹.

10 листопада радянське керівництво відповіло на лист Тіто і внесло пропозицію, щоб Нодя і Лойноці, який входив до його уряду, відправити в Румунію, а всіх інших його однодумців залишити на свободі в Угорщині, але при умові, що вони виступлять з офіційними заявами про лояльність до уряду Кадара. У листі-відповіді від 11 листопада Тіто офіційно заявив, що цей варіант його не влаштовує, бо видача румунам колишнього угорського керівництва рівнозначна видання його Радянському Союзу або уряду Угорщини. Югославське керівництво запропонувало два варіанти розв'язання проблеми із долею Нодя. Перший: уряд Кадара виступає з офіційною заявою про гарантію повної свободи Нодю і тим, хто з ним перебуває, після того, як вони залишать приміщення югославського посольства; другий: безперешкодний виїзд в Югославію¹².

Після тривалих консультацій лідерів СРСР, Югославії і Угорщини перший югославський варіант був прийнятий. Кадар видав письмову гарантію про безпеку Нодя і його групи, що перебувала з ним, але як показали наступні події, це була зовсім нещодавня погоджена з радянським керівництвом і Кадаром пакетка для Нодя і його соратників. Другого дня, тобто 22 листопада, о 6 год. 30 хв. вечора перед югославським посольством зупинився автобус, аби доставити додому групу Нодя. Але як тільки їх виманили з приміщення посольства, тут же їх затримали радянські офіцери із служби державної безпеки.

Спецавтобус доставив "пасажирів" не додому, а в штаб радянського командування 23 листопада із Будапешта до Москви радянські спецоргани повідомляли: "За домовленістю з угорськими і румунськими товаришами сьогодні Імре Нодь і його група відправляються в Румунію, де буде забезпечене їх подальше утримання (під необхідною охороною). Тов. Кадар продумує зараз з румунськими товаришами питання про те, коли і в якій формі опублікувати повідомлення про відправку Нодя і його групи в Румунію за погодженням з її урядом"¹³. 23 листопада І.Нодя та його чотирьох соратників було депортовано в Румунію, де вони із 23 листопада 1956 р. до 14 квітня 1957 р. перебували на урядовій віллі неподалік Бухареста, ім обіцяли помилування за однієї умови – І.Нодь визнає свою вину і покається за події 1956 р. Але лідар угорської революції до останнього дня життя був твердо переконаний у правоті своєї справи і категорично відмовився від будь-яких компромісів¹⁴. А як реагувало югославське керівництво на ці події? На цю грубу, віроломну акцію югославський уряд висловив протест уряду Кадара і "подив з цього приводу радянському керівництву"¹⁵.

Після придушення угорської революції і депортацію групи Нодя в Румунію відносини між СРСР і Югославією значно погіршилися. ЦК КПРС і Радянський уряд заохочували критику політики Тіто і югославської моделі будівництва соціалізму. У відповідь на ці дії 3 грудня 1956 р. Тіто направляє листа Хрущову, в якому різкій критиці піддає політику радянського керівництва щодо Угорщини і безвідставних звинувачень ЦК СКЮ і уряду, які ніби-то порушують домовленості на зустрічі в Бріоні. 7 грудня Кардель виступив на засіданні югославської скупщини (парламенту) з публічною критикою політики СРСР щодо угорської революції 1956 р. На цю промову дуже боляче реагував Хрущов, який під час бесіди з югославським послом 11 грудня висловився за те, щоб разом з югославськими лідерами спробувати виробити спільну концепцію щодо оцінки угорських подій. Таємна переписка між ЦК КПРС і ЦК СКЮ засвідчує, що взаємна критика з боку обох сторін продовжувалася і в наступний період¹⁶.

Тож можемо зробити висновок, що підтримка югославським керівництвом опозиційного руху в Угорщині була не випадковою. Падіння тоталітарного режиму при збереженні основ соціалістичного ладу було на користь Югославії, оскільки для неї відкривалася перспектива появи поруч з Югославією держави з одностійною політичною системою і критичним ставленням до СРСР. У такому разі позиції Югославії на

міжнародній арені суттєво зміцнилися, що значною мірою мінало її геополітичне становище в Європі. Ось ці фактори, на думку автора статті, були головною причиною підтримки лідерами Югославії угорської опозиції, яка виступала за лібералізацію угорського комуністичного режиму, проведення демократичних реформ, встановлення рівноправних відносин з Радянським Союзом. Таку позицію займало керівництво Югославії на першому етапі угорської революції. Але, коли події в Угорщині почали загрожувати пануванню комуністичного режиму, позиція Югославії різко змінилася як до самої революції, так і її лідера - Нодя.

В умовах загострення "холодної війни" постало питання, хто ж буде нести відповідальність за трагічні події 1956 року. Архівні документи, згодом ветеранів угорської революції - яскраве підтвердження, що на основі грубих фабрикувань всю вину було звалено на І.Нодя і його соратників. В кінці 1956 р. Пленум ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП) прийняв рішення про початок розслідування справи контрреволюційного заклоту в Угорщині і звернувся до Москви з проханням якнайдовше тримати в Радянському Союзі Ракоші і його прихильників, які у свій час покинули Угорщину¹⁷. В ході партійного розстеження Ракоші і його найближчі соратники були виключені з партії. ЦК КПРС задовільнив прохання ЦК УСРП, щоб залишити Ракоші в СРСР.

Доля Нодя виявилася трагічною. Угорський уряд Кадара регулярно консулювався з Москвою про доцільність подальшого перебування його в Румунії. В березні 1957 р. в Бухаресті відбулася зустріч представників 3-х партій: КПРС, УСРП і РКП, на якій румуни запропонували розпочати регулярні консультації спеціалістів КДБ з Міністерством внутрішніх справ Угорщини по справі Нодя. В кінці березня 1957 р. під час перебування в Москві Кадар погодився з радянським керівництвом, що Нодя і його група не можуть уникнути відповідальності за події 1956 р. і уже в квітні 1957 р. Нодя і його однодумці були заарештовані¹⁸. 14 квітня 1957 р. Нодя тасмно перевезли до Будапешту, де невдовзі розпочався судовий процес і тривав до осені 1957 р. Відомо, що на прохання радянського уряду дату судового процесу переносили два рази.

В грудні 1957 р. на закритому засіданні ЦК УСРП Кадар і міністр внутрішніх справ Біску доповіли про результати роботи слідчих органів по справі Нодя. Але ні цей Пленум, а згодом і Червневий (1958 р.) не приймали конкретного рішення про міру покарання підсудних. Справа Нодя розглядалася в червні 1958 р.

на закритому судовому процесі. До вищої міри покарання були засуджені: І.Нодя, П.Малетер, Й.Сіладі, М.Гімеш. Один із членів цієї групи Г.Лошонці помер у в'язниці в грудні 1957 р.

На суді І.Нодя не визнав себе винним. Він відмовився і від помилування. 62-річний політик, державний діяч був глибоко переконаний, що угорський народ, прогресивна світова громадськість скаже своє слово, його дії будуть виправдані. І.Нодя був страчений 16 червня 1958 р. на території в'язниці. 16 червня 1989 р. на вимогу громадськості останки Нодя були перезаховані. Цей день став днем національного трауру. На площі Героїв у Будапешті зібралось понад 250 тис. чоловік, які з великою увагою вислухали виступи відомих політичних діячів, вчених, соратників Нодя.

Біограф Нодя угорський політемігрант Т.Мерей в промові над могилою Нодя величав колишнього угорського прем'єра великим діячем національної культури. Він заявив, що саме тут на могилі Нодя, потрібно шукати корені тих перемін, які проходили в той час у Москві, Прибалтиці, Празі, Варшаві. "Апостолом національної незалежності" назвав Нодя заокеанський професор Кірай, який в 1956 р. був командиром загонів повстанців. Учасники церемоніалу засудили дії радянського уряду, УСРП і її багаторічного лідера Кадара за злочинні дії проти угорського народу. Сам Кадар у своєму останньому інтерв'ю угорським журналістам заявив: "Трагедія Імре Нодя - це і моя особиста трагедія"¹⁹.

На мітингу скорботи виступив тодішній федеральний канцлер ФРН Гельмут Коль. Він підкреслив: "Реабілітація Імре Нодя, проведення шанобливих похорон є відновленням історичної справедливості, виразом пошани перед мужністю цієї людини, а також є свідченням того, що державна партія і опозиція виступили на шлях примирення"²⁰. Німецький політичний діяч не помилився, в цьому нас переконує сучасна Угорщина.

Влітку 1996 р. в Угорщині широко відзначалося 150-річчя від дня народження героя угорської революції Імре Нодя. Але до цих пір в угорській історіографії спостерігається деяка роздвоєність думок вчених щодо оцінки Нодя. Більшість з них схильні вважати страченого в 1958 р. прем'єра-мученика незап'якованим і бездоганим лицарем трагічної для угорців осені 1956 р. Меншість не забуває і того епізоду в житті Нодя, коли він був тасмним агентом НКВС з усіма негативними наслідками цього співробітництва.

Ставлення до особи Нодя як політика і державного діяча було і залишається не однозначним. Тому автор статті повністю поділяє оцінку історичної постаті Нодя відомим російським вченим Е.Мусатовим: "Нодя став жертвою того режиму (сталінського – І.К.) два рази: віддав душу дияволу в 30-х роках, а згодом прозрів і став на шлях глибокого реформування "соціалізму" в середині 50-х р. — Він загинув, зіткнувшись з машинною придушення, якій він колись вірно служив"²¹. Краще не скажеш.

¹Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. - 1992. - № 3, 5.

²Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. // Документы. М., 1998. - С.14.

³Гибнанийский Л.Я. Коминформ в действии. - 1947-1948. По архивным документам // НиНи. - 1996. - №2. - С.14.

⁴Венгрия: апрель, октябрь 1956 года. Информация Ю.В.Андропова, А.М.Микояна и М.А.Суслова из Будапешта // Исторический архив. - 1993. - № 4 - С.111,113,116,205.

⁵Король І.Ф. Революція, яку назвали контрреволюцією // Новини Закарпаття. - 2000. - 28 жовтня.

⁶ Советский Союз и венгерский кризис 1956 г. // Документы. - С.484.

⁷Исторический архив. - 1993. - №5. - С.152; Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. - 1994. - № 5. - С.77.

⁸Там же. - С.150.

⁹Советский Союз и венгерский кризис 1956. - С.585,587,583.

¹⁰Там же. - С. 826-829.

¹¹Гибнанийский Л.Я. Згадана стаття. - С.25.

¹²Советский Союз и венгерский кризис 1956. - С.643.

¹³Исторический архив. - 1993. - № 6. - С.133-134.

¹⁴Мусатов В.Л. Трагедия Имре Нодя // Новая и новейшая история. 1994. - № 1. - С.171.

¹⁵Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. - С.721.

¹⁶Секретная советско-югославская переписка 1948 года. - 1992. - № 3,5.

¹⁷Мусатов В.Л. Згадана стаття. - С.102.

¹⁸Известия. - 1989. - 14 июля.

¹⁹Там же.

²⁰Nep szabaansag- 1989. - jua 17.

²¹Мусатов В.Л. Згадана стаття. - С.173.